

ÎNVĂȚĂTURILE LUI NEAGOE BASARAB CĂTRE FIUL SĂU THEODOSIE ȘI BIZANȚUL DUPĂ BIZANȚ

Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie (The teachings of Neagoe Basarab to his son Theodosius) and Byzantium after Byzantium

The study problematizes the concepts of humanist Renaissance and Byzantine Renaissance, in order to demonstrate the need for a *re-reading* of Neagoe Basarab's work, as a representative text for the continuity of the Byzantine Christian model, otherwise called by Nicolae Iorga – *Byzantium after Byzantium*. Therefore, the study argues that the political-cultural vision and the religious commitment of Neagoe Basarab decisively participate in the transfer of the civilizational center from Constantinople – to the Orthodox communities and countries, and to its multiplication in the area of Eastern Christianity. Neagoe Basarab's text, in its entirety, is thought in such a way as to affirm and *re-affirm* the Christian vision of existence, the unbroken perpetuity of the evangelical teaching and patristic wisdom from the original Christianity.

Key-words: *Christianity, Orthodox, Byzantine, Renaissance, humanism*

În acest studiu dorim să arătăm că *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, un text fundamental pentru cultura românească veche, au nevoie de o lectură fidelă a conținutului lor profund creștin ortodox. Focalizăm mai ales apartenența indubitabilă la modelul cultural bizantin, care nu are o coincidență sau suprapunere reală cu umanismul renascentist occidental, spre care este dusă, în mai toate interpretările, cartea lui Neagoe Basarab. Problematizăm conceptul de *Renaștere*, ca să reflectăm rezumativ diferența dintre *Renașterea umanistă occidentală* și *Renașterea elino-bizantină*, în care se înscriu, în mod evident, *Învățăturile...*, creație a civilizației post-bizantine din țările ortodoxe.

Neagoe Basarab (1482–1521), care a domnit în Țara Românească între 1512–1521, a fost unul dintre acei voievozi români despre care istoricul Nicolae Iorga spune că au asigurat continuitatea „Bizanțului după Bizanț”. Căderea Constantinopolului, pe 29 mai 1453, afectează profund toată creștinătatea răsăriteană. Toate țările, toate comunitățile creștine ortodoxe sunt înfruntate cu o mare provocare istorică: centrul imperial al ortodoxiei dispare sau este pus sub tăcere. Este o nouă realitate obiectivă care determină schimbări majore, reacții, evenimente și obligă atât pe conducătorii Bisericii, cât și pe regi, domnitori să se *re-poziționeze*. Dar *centrul* unei civilizații înseamnă mult mai mult decât o existență teritorială, un spațiu fizic unic. Acest tip de centru este prioritar un *loc al minții*. Are mai ales un conținut spiritual, interior și, în egală măsură, transpersonal. *Centrul civilizațional* se traduce, de aceea, printr-un model cultural puternic internalizat, printr-o mentalitate vie în regulile de viață, în sensul *ne-negociabil* dat binelui și răului. Recunoaștem, prin urmare, conținutul

¹ Universitatea din București.

centrului civilizațional în morala specifică, luată *din* și dusă *în* memorie, în poveste legitimatoră. Centrul se revelează în *pattern*-ul activ în mintea persoanei, rezultat al istoriei comunității. Acolo se arată legătura dintre om și Divinitate; acolo se definește procesul prin care persoana se încarcă cu identitate și tot acolo se precizează raportul ei cu alteritatea. Când Neagoe Basarab ajunge pe scaunul Țării Românești, în 1512, la 59 de ani după cucerirea Constantinopolului de către Mehmet al II-lea, el moștenește toată istoria legăturii consangvine dintre Țările Române și Bizanț, dar și nevoia de reafirmare a centrului civilizațional bizantin și de renaștere a lui într-o altă dinamică a realităților religioase, culturale și politice. În Moldova, în Țara Românească și în Transilvania cultura și civilizația construite de Imperiul Bizantin au asigurat durabilitatea după 1453, în viața persoanelor și a comunităților. Viziunea politico-culturală și toată asumarea religioasă a unor voievozi ca Ștefan cel Mare și Neagoe Basarab participă hotărâtor la transferul centrului civilizațional, din Constantinopol – în comunitățile și țările ortodoxe, și la multiplicarea acestuia pe aria creștinătății răsăritene. Iar Neagoe Basarab, în *Învățăturile...* lui, mărturisește în primul rând apartenența conștientă, deplin asumată, la această istorie, la gândirea ortodoxă și moștenirea bizantină. Textul lui Neagoe Basarab, în întregimea lui, este gândit astfel încât să afirme și să *re*-afirme viziunea hristică asupra existenței, perenitatea fără fisuri a învățăturii evanghelice și a înțelepciunii patristice din creștinătatea originară.

Cercetările istorice din secolele XIX și XX demonstrează că, din secolul al IV-lea, imperiul numit oficial *Romanía* sau *Basileía Romaíon*, dar redenumit convențional de istoriografia occidentală – *Imperiul Roman de Răsărit* sau *Imperiul Bizantin* ori, pur și simplu *Bizanțul*, contribuie decisiv la continuitatea daco-romană. Imperiul întărește și răspândește creștinismul pe teritoriul Daciei. Imperiul organizează viața Bisericii creștine în acest spațiu. Din centrul administrativ al Imperiului, din Constantinopol, era dirijată creștinarea migratorilor barbari și erau susținuți creștinii daco-romani autohtoni. Imperiul a valorificat moștenirea greco-romană și i-a dat o identitate și un sens creștin. A construit civilizația ortodoxă. Limba Imperiului a fost în primele sute de ani latina populară. Comunicarea neîntreruptă dintre Imperiu, Constantinopol și daco-romanii din nordul Dunării a avut cu certitudine un rol uriaș în formarea poporului român și a limbii române. Nașterea statelor feudale românești în secolul al XIV-lea, întemeierea apoi a mitropoliilor românești, organizarea episcopilor, așezarea canonică a vieții monahale, interdependența stat și biserică, toată energia depusă de monahi și preoți în nașterea culturii scrise în limba română, în întărirea culturii ortodoxe din comunitățile acestor teritorii, prin traduceri, tipăriri, scrieri, s-au produs într-o legătură consangvină cu Constantinopolul și prin valorizarea experienței milenare a Imperiului. În esență, chiar și la o interpretare sumară a acestor date, înțelegem că poporul român s-a născut cu participarea constantă și prin ocrotirea puternică dată de Imperiul Roman de Răsărit și de Biserica Creștină Ortodoxă a acestuia, într-o consagvinitate inseparabilă. Așadar, în termenii judecăților antropologice și ai psiho-sociologiei contemporane, gândirea românilor din Țara Românească, din Moldova și din Transilvania, modul de a construi realitățile, mentalitatea lor originară își iau conținutul din creștinismul ortodox bizantin, prin apartenența nucleară la modelul cultural al creștinătății bizantine.

Pornind de la o asemenea analiză istorică, de la moștenirea creștinătății orientale și de la tot ceea ce a însemnat Imperiul lui Constantin cel Mare (272-337 d. Hr.), Nicolae Iorga propune și dezvoltă un concept subtil, extrem de generos, capabil

să integreze dinamica foarte complexă, adeseori contradictorie, a istoriei românilor între secolele XV–XIX, după căderea Constantinopolului. Iorga folosește conceptul numit *Bizanțul după Bizanț*, amplificând diplomatic denumirea de *Imperiul bizantin*, inventată de istoricii occidentali în secolul al XVI-lea pentru a numi, cum afirmam, *Imperiul creștinătății răsăritene*, care nu s-a numit oficial niciodată astfel, ci *Terra Romanorum*, *Senatus Populusque Romanum* sau pur și simplu *Romania*. *Bizanțul după Bizanț* este o reprezentare a durabilității civilizației și spiritualității ortodoxe a vechiului Imperiu Roman de Răsărit, după 1453 – în viața, cultura și tradiția țărilor ortodoxe, mai ales a Țărilor Române:

Bizanțul, cu tot ce reprezenta el, – nu ca autoritate a unei dinastii, nu ca superioritate a unei clase conducătoare ... [...] dar ca un complex de instituții, ca sistem politic, ca formațiune religioasă, ca tip de civilizație, cuprinzând moștenirea intelectuală elenică, dreptul roman, religia ortodoxă și tot ceea ce provoca și întreținea el în materie de artă, – nu a dispărut, nu putea să dispară, odată cu căderea pe rând, în veacul al XV-lea, a celor trei capitale ale sale: Constantinopolul, Mistra și Trapezuntul. [...] Bizanțul, adică, ceea ce forma, pe lângă aparențe, însăși esența lui, nu numai că s-a păstrat până la o epocă ...[târzie, în secolul al XIX-lea], dar el și-a continuat acțiunea milenară ...[...] prin care această unitate politică și culturală, veșnic în mers, își apropia de la sine, având aerul că nu se preschimbă, tot ce intra în cercul său de acțiune, atât de întins.²

Nicolae Iorga demonstrează cu îndreptățire faptul că după ocuparea Constantinopolului de turcii otomani, modelul civilizațional bizantin nu putea să dispară. În matricea lui continuă viața creștinilor ortodocși și a țărilor ortodoxe timp de sute de ani, până astăzi, având după 1840 o relație problematică, dar funcțională, cu modernitatea occidentală, din ce în ce mai dominantă. Modelul civilizațional edificat de Imperiul Roman de Răsărit se perpetuează după 1453 prin forța gândirii creștine, prin mentalitatea religioasă și cea socială, prin comportamentul politic, prin regulile de viață și conținutul ortodox dat moralității și virtuții, prin stilul de viață și înțelegerea proprie dată legăturii cu Dumnezeu și cu aproapele. Tot Nicolae Iorga arată că *noul Bizanț* nu ignoră deloc istoria occidentală, ci asimilează autoritar influențele apusene din perioada Renașterii, fără a schimba nimic din conținutul identității bizantine:

Astfel, după transformarea, în multe privințe, numai aparentă, de la 1453, el își va anexa forme de civilizație care-i veneau din lumea gotică a Transilvaniei și a Poloniei, prin Moldova românească, și tot ce, pe diferite căi îi va transmite Apusul, în epoca Renașterii. Multe lucruri noi vor ieși astfel la suprafață, dar în adânc nu va rămâne, totuși, decât nestrămutata continuitate bizantină.³

Nicolae Iorga evocă apoi istoria puțin cunoscută astăzi a epocii când domnitorii români, în frunte cu Neagoe Basarab, devin moștenitori legitimi ai împăraților din Bizanț, astfel recunoscuți și perfect responsabili de acest rol extrem de important:

...peste Dunăre, care și-a păstrat înțelesul de hotar al Imperiului, se află acele „suveranități” – căci Domnie nu înseamnă de fel „voievodat”, principat ...[...] – ale românilor, în vechea Românie, numită Țara Românească, și în Moldova, care

² Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, Editura enciclopedică română, 1972, p. 5.

³ *Ibidem*, p. 6.

este cea nouă. Acești conducători ai unei ordini patriarhale țărănești [...] au devenit – sub înrâurirea bizantinilor greci [...] – adevărații succesori ai împăraților din Bizanț. De la ei au împrumutat stilul, pompa și stemele chiar; de la ei au preluat ca ocrotitori a toată creștinătatea ortodoxă, misiunea pentru care își sacrifică fără milă tezaurul smuls de la munca, și, mai târziu, de la sărăcia supușilor, iar uneori, într-o lume care trăiește din daniile lor, li se adaugă la nume titlurile atribuite împăraților care domneau pe malul Bosforului. Este o nouă basileia, înconjurată îndată de prezența, pe timp de luni, și ani chiar, a capilor clerului grecesc ..., ajungând să întrunească în jurul Domnului din Iași sau București patru patriarhi bizantini, în funcțiune sau în exil.

Iorga pune în evidență faptul că domnitorii români se asumau în mod conștient și deschis drept principii de drept ai vechiului Imperiu – principii bizantini, în limbajul occidental – continuatori ai istoriei și memoriei vechiului Bizanț, prin preluarea inclusiv a responsabilităților foarte dificile de a finanța mănăstirile și monahii Muntelui Athos, clerul grecesc și patriarhii bizantini. Continuitatea Bizanțului ortodox în Țările Române nu este, așadar, o chestiune de interpretare a istoriei românilor, ci istoria concretă, a faptelor și a evenimentelor:

Această situație, care a dat țărilor românești – în împrejurările și după concepțiile de atunci – un rol de supremație care se întindea până la Tiflis, la Antiohia, la Cairo [...] a durat ... [...] până la imperiala măreție și darnicie a celui boier Lupu, care, ajungând pe tronul Moldovei, se botează Vasile, ca împăratul legiuitor, cu a cărui operă ... el s-a luat la întrecere, prin publicarea Codului său, în același timp în care la Iași se dădea prima traducere integrală din Herodot. [...] A fost atunci, în secolul al XVII-lea, o Renaștere grecească [în Moldova și Țara Românească], cu care a rămas în legătură acel intermediar care fusese Bizanțul dascălilor, al retorilor, al poezilor arhaizanți, al istoricilor Curții, dar mai cu seamă al teologilor, interpreți și apărători ai credinței. Cu Nicolae Mavrodordat, domnul Țării Românești și apoi al Moldovei, [...] se urcă pe tronul lui Mircea cel Bătrân și al lui Ștefan cel Mare un cărturar al acestei Renașteri elino-bizantine.⁴

Nicoale Iorga ne ajută să înțelegem astfel că, începând cu domnia lui Ștefan cel Mare, care a luptat toată viața pentru o alianță creștină în stare să elibereze Constantinopolul, și până în secolul al XIX-lea, spre 1840–1848, Moldova și Țara Românească au fost un spațiu al continuității vii bizantine. *Renașterea elino-bizantină*, la care se referă Iorga începe în Moldova prin Ștefan cel Mare (1438–1504) și prin Neagoe Basarab, în Țara Românească. Dar conceptul de *Renaștere elino-bizantină* folosit de Nicolae Iorga, nu se suprapune nicidecum pe cel al *Renașterii occidentale*. Coincidența termenilor a fost, totuși, folosită de mulți istorici și critici literari pentru a ambigua conținutul Renașterii elino-bizantine, în scopul de a argumenta sumar existența unui *umanism românesc* și de a da *Învățăturilor...* lui Neagoe Basarab o aură și o direcție umanistă. Cercetători extrem de dedicați operei lui Neagoe Basarab, de la Zoe Dumitrescu-Buşulenga, la Eugen Simion, chiar atunci când analizează meticolos sursele biblice și cele filocalice ale *Învățăturilor...* nu rezistă în final tentației de a-l apropia pe Neagoe Basarab de umaniști italieni ca Pico della Mirandola și de a face din textul lui o placă turnantă a umanismului românesc.

Pentru a lămuri confuzia, e suficient să deschidem textul lui Neagoe Basarab și să confruntăm datele esențiale ale *spiritului umanist* cu cele ale *spiritului bizantin*.

⁴ *Ibidem*, pp. 9-10.

Dacă *Renașterea occidentală* înseamnă ieșirea din creștinism prin filozofia umanistă, *Renașterea elino-bizantină* înseamnă, dimpotrivă, re-affirmarea durabilității creștinismului, apartenența la gândirea testamentară și la timpul evanghelic. Contrapunerea *Renașterii elino-bizantine* față de *Renașterea apuseană* are tocmai rostul de a releva paralelismul și ne-coincidența acestor evoluții istorico-culturale. Umaniștii renașcențiști occidentali aleg cu deosebire să se întoarcă la Aristotel, la Zenon, în mod critic la Platon, când e vorba de filozofia și moștenirea greacă. Chiar neoplatonismul lui Pico della Mirandola este, de fapt, o cale de ieșire din creștinismul catolic. Prin urmare, gândirea umanistă, în evoluțiile ei multiple, uneori contradictorii, se unește vertebral prin principiul afirmat de presocraticul Protagoras: „Omul este măsura tuturor lucrurilor, și a celor care există precum există, și a celor care nu există, precum nu există”. Umanismul, ca matrice a întregii modernități apusene, se înstrăinează progresiv de Dumnezeu și schimbă fundamentele învățaturii creștine moștenite. Își găsește conținutul identitar major în faza iluministă, când se opune frontal învățaturii creștine și oricărei manifestări a autorității divine asupra omului și în istorie.

Umanismul, chiar când are un fond deist, este profund laic și ne-creștin, prin cultivarea sinelui și a rațiunii umane ca forțe motrice ordonatoare. În schimb, *Renașterea elino-bizantină* nu este nicidecum umanistă. Gândirea bizantină, când alege idealismul lui Platon și discursul lui Socrate, o face doar pentru a le lega de înțelepciunea patristică a smereniei și mai ales de filozofia nevăzutului și a omului lăuntric din textele filocaliei grecești. Iorga vorbește despre „Bizanțul ideal”, ca proiecție a unui stat ortodox creștin și creație a *Renașterii elino-bizantine*. Bizantinologul Steven Runciman, în studiul *The Last Byzantine Renaissance* (1970), explică pe larg evoluția istorică. Ca să arate contextul semnificativ al *Renașterii bizantine*, Runciman analizează relevant contrastul dintre decăderea politico-administrativă din ultimile două secole de existență ale Imperiului Bizantin, profund afectat de consecințele ocupării lui în 1204 de cruciații catolici, și renașterea vieții religioase. Pe fondul intensei religiozități ortodoxe a omului bizantin și datorită mării lui aspirații spre mântuire, arată Runciman, înfloresc artele și viața intelectuală în Constantinopol. Aceasta este diferența funciară care opune *omul bizantin (ortodox)* față de *omul renașcențist (umanist)*, care respinge religiozitatea moștenită și o tranferă în plan laic:

If there is any meaning in the concept of decadence, there are few polities in hystory that better deserve to be called decadent than the East Christian Empire, the once great Roman Empire, during the last two centuries of its existence. It was a period when a crumbling administration, directed by an inept and short-sighted government and centred in a city whose population was rapidly diminishing, vainly attempted to ward off the increasing impoverishment and the steady loss of territory. [...] The political history of Byzantium under the Emperors of the Palaeologan dynasty is a tale of folly and misery, until at last the coup de grâce of 1453 comes almost as a relief. Yet was it a period of decadence? In strange constrast of a political decline, the intellectual life of Byzantium never shone so brilliantly as in those two sad centuries. In the sphere of art the earlier Palaeologan period was of supreme importance ...[...] It was an age of eager and erudites philosophers... The previos generation had produced the finest mystical exegetist of the Eastern Church in Gregory Palamas... At no other epoch was Byzantine society so highly educated and so deeply interested

in things of the intellect and the spirit.⁵

Runciman arată foarte direct că *omul bizantin* este fundamental „pios”, întreaga sa energie fiind concentrată asupra credinței. Lumea pământească, pentru omul bizantin, este doar o trecere către *adevărata* lume bună, cea cerească. De aceea, *Renașterea bizantină*, chiar dacă a inspirat mult *Renașterea italiană*, prin migrația intelectualilor și a artiștilor plecați în exil după 1453, este opusă spiritului umanist al acesteia. Renașterea bizantină lasă moștenire o culme a civilizației creștine. Omul bizantin este mistic și lipsit de pragmatismul tipic omului umanist occidental, pentru că este dedicat, în toate acțiunile și în toate creativitatea lui, mântuirii sufletului:

It is impossible to understand the Byzantines without remembering their piety. Every one of them firmly believed that this world was only a prelude to a better world in which he would share if he remained true to the Faith. He was unaware in this world...⁶

Neagoe Basarab este un *om bizantin*. Ca moștenitor și continuator al spiritului bizantin, Neagoe Basarab aparține tocmai acelei Renașteri elino-bizantine din ultimele două secole ale Imperiului. În textul *Învățăturilor...*, dezvoltă viziunea unui *Bizanț ideal*, o incredibilă transfigurare și salvare a lumii politice prin gândirea creștină și aceea solomonică, iudaică. În *Începutul Învățăturilor bunului credincios Ioan Neagoe, Voevodul Țării Ungrovlahiei, carele au învățat pre fiu-său Theodosie Vodă* vedem limpede cum este afirmată puterea supremă a rațiunii divine și apartenența conștiinței personale la conștiința lui Dumnezeu:

Iubitu meu fiu, mai nainte de toate să cade să cinstești și să lauzi neîncetat pre Dumnezeu cel mare și bun și milostiv și ziditorul nostru cel înțelept, și și zioa și noaptea și în tot ceasul și în tot locul. Și să foarte cuvine să-l slăvești și să-l mărești neîncetat, cu glas necurmat și cu cântări nepărăsite, ca pre cela ce ne-au făcut și ne-au scos din-ntunec la lumină și den neființă în ființă. [...] Vezi mila lui Dumnezeu, vezi dragostea lui cu carea au iubit pre noi! Vezi darul lui cu care ne-au dăruit! Cât iaste de multă mulțimea milelor tale, Doamne! Că au urcat firea noastră cea omenească mai deasupra decât toate puterile cele cerești. Dumnezeu s-au înălțat și au șezut pre scaunul mării puterilor sale. Iar alte făpturi câte sântu supt ceriu și lucrurile ale lui Dumnezeu, toate sântu tocmită și rânduite în treaba și în slujba neamului omenească: soarele, luna, stelile, văzduhul, vântul, ploile, pământul și marea și toate câte-s într-însa. Iar pre omul făcu-l viețuitoriu și împărat și biruitor tuturor faptelor sale câte sântu supt cer, și încă nu numai atâta; ci-l făcu soț și moștean și iubit fiu și-i dăru de fu Dumnezeu și biruitor împărății sale cerești, cum iaste scris și zice: „Fiți sfinți, cum sântu și eu sfânt, fiți dumnezei, cum sântu și eu Dumnezeu.” [...] Iar domnii în ce chip cad de la Domnul și Dumnezeul lor? Cad unii din credință, iară alții din fapte. Deacii și mor...⁷

Bizanțul după Bizanț își întinde ramurile, din Muntenia, până la Muntele Athos, prin voința lui Neagoe Basarab, cel care a continuat viziunea lui Ștefan cel

⁵ Steven Runciman, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge University Press, 1970/2008, p. 2.

⁶ *Ibidem*, p. 3.

⁷ Neagoe Basarab, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zmfirescu, traducerea originalului slavon de G. Mihăilă, repere istorico-literare alcătuite în redacție de Andrei Rusu, București, Minerva, 1984, p. 8.

Mare în secolul al XVI-lea și a ridicat, a întreținut și a ajutat mănăstiri și biserici din toată ortodoxia dunăreană, acționând ca un adevărat prinț moștenitor al Bizanțului. „Toate mănăstirile den sfânt muntele Athonului le-au îmbogățit cu bani, cu sate, și dobitoace încă le-au dat și multe ziduri au făcut. Și fu ctitor mare a toată Sfetagora”, spune despre Neagoe Basarab, Gavriil Protul, în scrierea sa, *Viața și traiul sfințeniei sale Părintele nostru Nifon, patriarhul Țarigradului*. Așa se și explică faptul că la sfințirea Mănăstirii Curtea de Argeș, pe 15 august 1517, erau prezenți egumenii tuturor mănăstirilor athonite, pentru a primi danii importante de la Sfântul Voievod. Gavriil Protul revelează în detaliu evlavia lui Neagoe Basarab, întregul lui comportament profund ortodox, atunci când evocă aducerea moaștelor Sfântului Nifon în Țara Românească, prin voința domnitorului. Reținem doar un tablou:

De cum au intrat în Țara Românească cu sfintele moaște, au făcut știre domnului Neagoe Vodă, care a adunat tot clerul Bisericii și toți boierii, așteptând pe părintele său cel sufletesc. Cu credința sufletului și a inimii, domnitorul a cuprins sicriul cu moaștele sfântului în brațe și le-a sărutat cu lacrimi și cu multă veselie, împreună cu tot norodul creștinesc. Au dus, apoi, sicriul și l-au pus deasupra mormântului lui Radu Vodă, rugându-se toată noaptea, împreună cu Neagoe Vodă, sfinției sale pentru iertarea păcatului lui Radu Vodă, care fără dreptate a lepădat pre Sfântul de la sine și l-a gonit din țară.⁸

Astfel, când citim *Învățăturile...* lui Neagoe Basarab, ne amintim de marii cărturari, teologi și preoți, de Mitropoliții Moldovei, Varlaam (1580–1657) și Dosoftei (1624–1693), de Antim Ivireanul (1640–1716), mitropolitul Bucureștilor. Dacă îi punem împreună cu toate prefacerile din epoca lor, descoperim cu ușurință de ce cultura română scrisă s-a născut bătrână. Maturitatea aparent inexplicabilă a culturii noastre vechi înseamnă, de fapt, că ea nu marchează, în sine, un început, ci o manifestare în limba română a culturii orientale, ca parte a aceluiași Bizanț ideal și a *Renașterii elino-bizantine* în Țările Române.

În *Rugăciunea lui Ioan Neagoe voievod, care au făcut la eșirea sufletului său către Domnul nostru Iisus Hristos...*, o culme a meditației mistice creștine în cultura română, primim miezul gândirii hristice, viziunea călătoriei sufletului după moarte și a judecății, revelarea adevărului divin și a deșertăciunii omenești, dar mai ales chintesența idealului omului creștin – mântuirea, prin desăvârșirea interioară a virtuților smereniei, dragostei și trezviei permanente a conștiinței personale:

Miluește-mă Iisusul meu cel dulce și Dumnezeuul meu cel, miluește-mă! Că tu ești învierea și viața mea! Că acum eu intraiu în pomenirea morții, că cu totul mă îmbracai cu grijă, în tristăciuni și în frică, cugetând cum voi să mă întâmpin cu judecata ta cea înfricoșată și sufletul meu cel ticălos cum va trece prin vămile cele nefățarnice. Și văzui, Dumnezeuul meu, ceasul morții mele apropiindu-se și fuiu părăsit de toți câți fuseră ai miei și-mi fu a călători pre calea cea de întristăciune și să intru prin ușile strâmtării. Și după acea cale de întristăciune și dintr-acele uși strâmte sau mă voi putea izbăvi, sau ba, ca să văzu și eu fața ta cea luminată, Dumnezeuul meu. [...] Spune-mi acum, ticăloase suflete, unde iaste domnia noastră, unde iaste muma noastră, unde sântu feciorii și fetele noastre, unde iaste slava cea dășartă a lumii aceștii și bucuriia ei? Unde sântu băile cele calde și umplerea voii trupului nostru? Unde sântu grădinile noastre cele

⁸ Gavriil Protul, *Viața și traiul sfințeniei sale Părintele nostru Nifon, patriarhul Țarigradului*, p. 15.

frumoase, cu mesele cele întinse și cu cărnuri cu miros bun și frumos? Unde iaste vinul, carele totdeauna vesele inima noastră? Unde sântu vioarele și tobele și surlele? Unde sântu caii noștri cei frumoși și împodobiți cu rafturi poleite și cu șale ferecate? Unde sântu inelele noastre cele cu pietri scumpe? [...] O, lacome și nesățiosul mieu suflet, vai de tine! [...] Iar tu, sufletul mieu, încă te-ai aflat pleave înaintea Domnului nostru Iisus Hristos, iar tu, acum, pentru faptele tale, ești înghițire iadului și focului celui de veci.⁹

Neagoe Basarab este o conștiință creștină în căutarea desăvârșirii lăuntrice. *Învățăturile* ... sale au nevoie de o re-citire fidelă conținutului integral bizantin, fără să fie constrânse a servi unui orizont umanist total inexistent în mentalitatea și în viziunea reală a autorului. Textul lui Neagoe Basarab reflectă cu fidelitate centrul mentalității și al spiritualității omului bizantin: credința în Dumnezeu, asumarea smereniei ca virtute supremă, concentrarea asupra interiorității, situarea întregii existențe pe calea lui Hristos.

BIBLIOGRAFIE ȘI SITOGRAFIE

- Basarab, Neagoe, *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zmfireșcu, traducerea originalului slavon de G. Mihăilă, repere istorico-literare alcătuite în redacție de Andrei Rusu, București, Minerva, 1984.
- Cornea, Andrei, *Mentalități culturale și forme artistice în epoca romano-bizantină*, București, Meridiane, 1984.
- Delumeau, Jean, *La civilisation de la Renaissance*, Paris, Flammarion, 1984.
- Iorga, Nicolae, *Istoria românilor*, vol. I-III, București, 1939-1941.
- Iorga, Nicolae, *Istoria vieții bizantine: imperiul și civilizația după izvoare*, București, Editura Enciclopedică română, 1974.
- Iorga, Nicolae, *Bizanț după Bizanț*, Editura enciclopedică română, București, 1972.
- Iorga, Nicolae, *Byzance après Byzance*, Paris, 1935; reeditare: Assoc. Int. d'Études du Sud-Est Européen, București, 1971.
- Iorga, Nicolae, *Études byzantines*, vol. I-II, Bucarest, 1939-1940.
- Gavriil Protul, *Viața și traiul sfințeniei sale Părintele nostru Nifon, patriarhul Țarigradului*, https://www.academia.edu/44001885/Kir_Gavriil_Protul_Via%C5%A3a_%C5%9Fi_traiul_sfin%C5%A3eniei_sale_p%C4%83rintelui_nostru_Nifon_patriarhul_%C5%A2arigradului_care_a_str%C4%83lucit_%C3%AEntre_multe_patimi_%C5%9Fi_ispite_%C3%AEn_%C5%A2arigrad_%C5%9Fi_%C3%AEn_%C5%A2ara_Munteneasc%C4%83.
- Runciman, Steven, *The Last Byzantine Renaissance*, Cambridge University Press, 1970, 2008.
- Simion, Eugen, „Neagoe Basarab. Modelul « omului desăvârșit și întreg »”, în *Caiete critice*, nr. 1 (339) 2016, <https://caietecritice.fnsa.ro/wordpress/wp-content/uploads/2015/12/CC-01-2016.pdf>
- Vlăduțescu, Gheorghe, *Filosofia primelor secole creștine*, București, Editura Enciclopedică, 1995.

⁹ Neagoe Basarab, *Învățăturile lui Neagoe Basarab* ..., op. cit., pp. 238-245.